

„Službeni glasnik BiH“, broj: 41/03
Temeljem članka 17. Zakona o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH" broj 38/02),
Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj 30. rujna 2003. godine, donijelo je

ODLUKU

O PRIHVATANJU "STANDARDNIH PRAVILA ZA IZJEDNAČAVANJE MOGUĆNOSTI ZA OSOBE SA INVALIDITETOM"

I

Ovom odlukom prihvataju se "Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom" (u daljnjem tekstu: Standardna pravila), koje je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 23. prosinca 1993. godine.

Nadležni organi vlasti u Bosni i Hercegovini, entiteti i Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, obvezni su zajedničkim djelovanjem provoditi aktivnosti u cilju poboljšavanja položaja osoba sa invaliditetom.

Aktivnosti nadležnih organa vlasti u Bosni i Hercegovini su utemeljene na Standardnim pravilima koja se ovom odlukom prihvaćaju kao polazište za kreiranje novog pristupa prema osobama sa invaliditetom.

III

Sastavni dio ove odluke su Standardna pravila.

IV

Odluka i Standardna pravila stupaju na snagu danom objavljivanja u "Službenom glasniku BiH", a objavit će se i u službenim glasilima entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

STANDARDNA PRAVILA

ZA IZJEDNAČAVANJE MOGUĆNOSTI ZA OSOBE S INVALIDITETOM

OSNOVNI POJMOVI INVALIDSKE POLITIKE

1. Pojmovi koji se ovdje nabrajaju u svojoj biti počivaju na konceptima Svjetskog programa djelovanja u svezi s osobama s invaliditetom.

U pojedinim slučajevima odražavaju i razvoj do kojeg je došlo tijekom Dekade invalidnih osoba Ujedinjenih naroda.

Invaliditet i hendikep

2. Termin "invaliditet" (dostability) zajednički je izraz za veliki broj različitih funkcionalnih ograničenja koja se pojavljuju u svakoj populaciji svake zemlje u svijetu. Ljudi mogu biti invalidizirani fizičkim, intelektualnim i osjetilnim oštećenjima, zdravstvenim stanjem ili mentalnom bolešću. Ovakva oštećenja, stanja ili bolesti mogu biti po svojoj prirodi nešto trajno ili prolazno.

3. Termin "hendikep" (handicap) znači gubitak ili ograničenje mogućnosti sudjelovanja u životu zajednice jednakopravno s ostalima. On opisuje susret osobe s invaliditetom i njene okoline. Svrha ovog termina je naglašavanje manjkavosti u okolini i u mnogim organiziranim aktivnostima društva, na primjer u informiranju, komunikaciji i obrazovanju, čime se onemogućuje jednakopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom.

4. Uporabu dvaju termina "invaliditet" i "hendikep," kako je definirano u prethodnim točkama, treba gledati u svjetlu moderne povijesti invalidnosti. Navedeni izrazi često su zbunjivali svojom neodređenošću što je škodilo u kreiranju politike i akcija u ovoj oblasti.

5. Nova međunarodna klasifikacija oštećenja invaliditeta i hendikepa pravi jasnu razliku između "oštećenja", "invaliditeta" i "hendikepa". Ove klasifikacije široko se koriste na područjima rehabilitacije, obrazovanja, u statistici, policiji, zakonodavstvu, demokratiji, sociologiji, ekonomiji i antropologiji. Sadašnja terminologija priznaje potrebu usmjerenosti, kako na individualne potrebe (kao što su rehabilitacija i tehnička pomagala) tako i na manjkavosti u društvu (razne prepreke sudjelovanja).

Prevenција

6. Pojam "prevencija" označava akciju kojoj je cilj spriječiti pojavljivanje fizičkog, intelektualnog, psihijatrijskog, ili osjetilnog oštećenja (primarna prevencija) odnosno spriječiti da oštećenje prouzrokuje trajna funkcionalna ograničenja ili invaliditet (sekundarna prevencija). Prevencija može obuhvatati mnogo raznolikih djelovanja, kao što su primarna zdravstvena zaštita, prenatalna i postnatalna njega, obrazovanje i prehrana, kampanje imunizacije protiv zaraznih bolesti, mjere za suzbijanje endemskih bolesti, sigurnosni propisi, programi za spriječavanje nesreća na raznim mjestima uključujući adaptaciju radnih mjesta radi spriječavanja profesionalnih invaliditeta i bolesti, te prevencija invaliditeta koji su posljedica zagađenja okoliša i oružanih sukoba.

Rehabilitacija

7. Termin "rehabilitacija" odnosi se na proces koji ima za cilj da osobama s invaliditetom omogući postizanje i održavanje njihove optimalne fizičke, intelektualne, psihijatrijske i/ili društvene funkcionalne razine, čime im se pruža mogućnost da promijene svoj život u cilju većeg stupnja neovisnosti. Rehabilitacija može obuhvatiti mjere za osposobljavanje i/ili obnovu funkcija, ili za nadoknadu gubitka ili nedostatka neke funkcije ili funkcionalnog

ograničenja. Proces rehabilitacije ne obuhvata početnu medicinsku zaštitu. On podrazumijeva širok spektar mjera i aktivnosti od osnovne i opće rehabilitacije do ciljanih aktivnosti, kao npr. profesionalna rehabilitacija.

Izjednačavanje mogućnosti

8. Termin "Izjednačavanje mogućnosti" označava proces kojim različiti sustavi društva i okoline, kao što su službe, djelatnosti, informiranje i dokumentacija, postaju dostupni svima, posebice osobama s invaliditetom.

9. Princip jednakih prava podrazumijeva da su potrebe svakog od ovih pojedinaca jednako važne te da ove potrebe trebaju biti temeljem za planiranje u ljudskim društvima, s tim da se sve raspoložive mogućnosti moraju upotrijebiti na način kojim će se svakom pojedincu osigurati jednaka mogućnost sudjelovanja.

10. Osobe s invaliditetom članovi su društva i imaju pravo ostati u svojim lokalnim zajednicama. Trebaju dobiti podršku koja im je potrebna u okviru redovitih struktura školstva, zdravstva, zapošljavanja i socijalnih službi.

11. Osobe s invaliditetom koje steknu jednaka prava trebaju imati jednake obveze. Koliko se ova prava ostvaruju, toliko društvena zajednica treba povećavati svoja očekivanja od osoba s invaliditetom. Dio procesa ostvarenja jednakih mogućnosti treba biti pomoć osobama s invaliditetom da preduzmu svoju punu odgovornost kao članovi društvene zajednice.

UVOD

Bosna i Hercegovina,

Svjesna preuzete obveze, po Povelji Ujedinjenih naroda, da zajedničkim i posebnim akcijama u suradnji s organizacijom promiču viši životni standard, punu zaposlenost i uvjete za ekonomski i socijalni napredak i razvoj,

Potvrđujući ponovo svoje zalaganje za ljudska prava i temeljne slobode, za socijalni pravdu te dostojanstvo i vrijednost ljudske osobe, što je proglašeno u Povelji,

Pozivajući se posebno na međunarodne standarde o ljudskim pravima, koji su postavljeni u Općoj deklaraciji o pravima čovjeka, Međunarodnom ugovoru o ekonomskim, socijalnim, kulturnim pravima, te u Međunarodnom ugovoru o građanskim i političkim pravima,

Podvlačeći da navedeni instrumenti proglašavaju kako prava koja se njima priznaju trebaju biti zagwarantirana svim pojedincima bez diskriminacije,

Pozivajući se na Konvenciju o pravima djeteta, koja zabranjuje diskriminaciju temeljenu na invalidnosti i zahtijeva posebne mjere da bi se osigurala prava djeci s invaliditetom, te na Međunarodnu konvenciju o zaštiti i pravima svih djelatnika migranata i članova njihovih obitelji, koja osigurava neke zaštitne mjere za spriječavanje invalidnosti,

Pozivajući se, također, na odredbe Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena da bi se osigurala prava djevojkama i ženama s invaliditetom.

Uzimajući u obzir Deklaraciju o pravima invalidnih osoba, Deklaraciju o pravima mentalno retardiranih osoba, Deklaraciju o socijalnom napretku i razvoju, načela zaštite osoba s mentalnom bolešću i poboljšanja zaštite za mentalno zdravlje, kao i drugih relevantnih instrumenata koje je usvojila Generalna skupština.

Uzimajući u obzir relevantne konvencije i preporuke koje je usvojila Međunarodna organizacija rada, s posebnim isticajem prava na zapošljavanje bez diskriminacije osobe s invaliditetom,

Svjesne relevantnih preporuka i djelovanja Organizacije Ujedinjenih naroda za odgoj, umjetnost i kulturu (UNESCO), naročito Svjetske deklaracije o obrazovanju za svakoga, te Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) i Dječijeg fonda Ujedinjenih naroda (UNICEF), kao i drugih zainteresiranih organizacija,

Priznajući da Svjetski program djelovanja u svezi sa osobama s invaliditetom i u njemu iznesena definicija izjednačavanja mogućnosti predstavljaju najozbiljnije nastojanje međunarodne zajednice da svi raznovrsni međunarodni instrumenti i preporuke postanu praktički i konkretno djelotvornima,

Prihvatajući da su ciljevi Dekade invalidnih osoba Ujedinjenih naroda (1983. - 1992.) za primjenu Svjetskog programa djelovanja još uvijek punovažni pa traže hitnu kontinuiranu akciju,

Podsjećajući da je Svjetski program djelovanja utemeljen na idejama koje jednako vrijede za zemlje u razvoju kao i za industrijalizirane zemlje,

Uvjerene da su pojačani naponi potrebni kako bi i osobe s invaliditetom postigle puno i jednako ostvarenje ljudskih prava i sudjelovanje u društvu,

Ponovno naglašavajući da osobe s invaliditetom i njihovi roditelji, oni koji ih njeguju, zastupnici i organizacije moraju biti aktivni partneri nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko u planiranju i primjeni svih mjera koje utječu na njihova građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava.

Provodeći Rezoluciju 1990/26 Ekonomskog i socijalnog vijeća, te djelujući na temelju posebnih mjera, koje se detaljno nabrajaju u Svjetskom programu djelovanja, a potrebne su da bi osobe s invaliditetom postigle jednakopravnost s drugima,

Bosna i Hercegovina je usvojila niže navedena Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom, s ciljem:

a) da istaknu kako svako djelovanje na polju invalidnosti pretpostavlja odgovarajuće znanje i iskustvo o stanju i posebnim potrebama osoba s invaliditetom;

- b) da naglase kako proces koji ide za tim da se svaki oblik društvenog organiziranja učini dostupnim svakome predstavlja temeljni cilj socio-ekonomskog razvoja;
- c) da daju oblike kritičnih aspekata socijalne politike na polju invalidnosti, uključujući prema potrebi, aktivno podsticanje tehničke i ekonomske suradnje;
- d) da pruže modele za proces donošenja odluka nužan za podsticanje jednakih mogućnosti, imajući na umu veoma različitu tehničku i ekonomsku razinu kao i činjenicu da se u ovom procesu mora odraziti suštinsko razumijevanje kulturalnog konteksta u kome se on zbiva kao i odlučujuće uloge koje u njemu imaju osobe s invaliditetom;
- e) da predlože državne mehanizme za tijesnu suradnju među državama, organima sastava Ujedinjenih naroda, drugim nevladinim tijelima te organizacijama osoba s invaliditetom;
- f) da predlože efikasan mehanizam za nadzor nad procesom kojim nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko nastoje postići izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom.

I - PREDUVJETI ZA RAVNOPRAVNO SUDJELOVANJE

Pravilo 1. Razvijanje svijesti

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju poduzimati akcije da se u društvu razvija svijest o osobama s invaliditetom, njihovim pravima, njihovim potrebama, njihovim potencijalima i njihovom doprinosu.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se moraju pobrinuti da odgovorni organi daju odgovarajuće informacije o dostupnim programima i službama osoba s invaliditetom, njihovim obiteljima, stručnjacima određenih struka i široj javnosti. Informacije koje se daju osobama s invaliditetom trebaju biti pružene u njima pristupačnom obliku.
2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju pokretati i podupirati informativne kampanje o osobama s invaliditetom te o politici na području invalidnosti, šireći poruku kako su osobe s invaliditetom građani s jednakim pravima i obvezama poput ostalih građana, te na taj način opravdati mjere za uklanjanje prepreka njihovom punom sudjelovanju.
3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati pozitivno prikazivanje osoba s invaliditetom u masovnim medijima; u toj stvari treba konzultovati organizacije osoba s invaliditetom.
4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se moraju pobrinuti da programi edukacije javnosti u svim svojim aspektima odražavaju načelo pune participacije i jednakopravnosti.
5. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju pozvati osobe s invaliditetom, njihove obitelji i organizacije da sudjeluju u programima prosvjećivanja javnosti koje se odnose na pitanje invalidnosti.
6. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati poduzeća privatnog sektora da probleme invalidnosti uključe u sve oblike svog djelovanja.
7. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju pokrenuti i promicati programe kojima je svrha podizanje svijesti osoba s invaliditetom o vlastitim pravima i potencijalu. Poraslo samopouzdanje i veće ovlasti pomoći će osobama s invaliditetom da iskoriste mogućnosti koje su im na raspolaganju.
8. Podizanje svijesti treba biti važan dio odgoja djece s invaliditetom, kao i dio rehabilitacijskih programa. Osobe s invaliditetom mogu također, pomoći jedne drugima u podizanju samosvijesti djelovanjem svojim vlastitim organizacijama.
9. Podizanje svijesti i osjetljivost treba biti dio obrazovanja sve djece i mora biti sastavni dio programa rada učitelja i svih stručnjaka.

Pravilo 2. Zdravstvena zaštita

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju osigurati efikasnu zdravstvenu zaštitu osobama s invaliditetom.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju raditi na stvaranju programa na kojima će raditi multidisciplinirani timovi stručnjaka sa svrhom ranog otkrivanja, dijagnosticiranja i tretmana oštećenja. Time se mogu spriječiti, umanjiti ili ukloniti invalidizirajući učinci. U takvim programima treba osigurati punu individualnost u sudjelovanju osoba s invaliditetom i njihovih obitelji, kao i sudjelovanje organizacija osoba s invaliditetom na razini planiranja metoda tretmana i njihova vrijedovanja.
2. Predstavnici lokalnih zajednica trebaju biti osposobljeni za sudjelovanje u područjima djelovanja kao što su rana detekcija oštećenja, osiguranje primarne pomoći i upućivanje mjerodavnim službama.
3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju osigurati da osobe s invaliditetom, posebno najmanja djeca, dobijaju istu kvalitetu zdravstvene zaštite u okviru istog sastava kao i ostali članovi društvene zajednice.
4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se trebaju pobrinuti da medicinsko i paramedicinsko osoblje dobija adekvatnu obuku i opremu za pružanje zdravstvene zaštite osoba s invaliditetom te da mu budu dostupne relevantne metode i terminologija tretmana.
5. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju osigurati da medicinsko, paramedicinsko i ostalo osoblje dobija odgovarajuću obuku kako ne bi davalo neprikladne savjete roditeljima pa

na taj način sužavalo mogućnosti izbora za njihovu djecu. Obuka treba biti kontinuirani proces i treba se temeljiti na najnovijim raspoloživim saznanjima.

6. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se trebaju pobrinuti da osobe s invaliditetom mogu dobiti bilo koje redovno liječenje i lijekove koji im zatrebaju da bi očuvali ili poboljšali svoju funkcionalnu razinu.

Pravilo 3. Rehabilitacija

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju osigurati pružanje rehabilitacijskih usluga osobama s invaliditetom kako bi postigle i mogle održati svoju optimalnu razinu nezavisnosti i djelovanja.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju stvoriti državne programe rehabilitacije za sve vrste osoba s invaliditetom. Takvi programi moraju se temeljiti na stvarnim individualnim potrebama osoba s invaliditetom te na načelima njihova punog sudjelovanja i jednakopravnosti.

2. Takvi programi trebaju sadržavati širok niz djelatnosti, kao što su vježbanje osnovnih sposobnosti da bi se popravile ili kompenzirale oštećene funkcije, savjetovanje osoba s invaliditetom i njihovih obitelji, razvoj samopouzdanja, te povremene usluge kao što su dijagnosticiranje i stručno vođstvo.

3. Svim osobama s invaliditetom, uključujući one s teškim i/ili višestrukim invaliditetom, koje trebaju rehabilitaciju, ona mora biti dostupna.

4. Osobe s invaliditetom i njihovi roditelji trebaju dobiti mogućnost sudjelovanja u planiranju i organizaciji rehabilitacijskih službi koje se na njih odnose.

5. Sve rehabilitacijske službe trebaju biti na raspolaganju u lokalnoj zajednici gdje osoba s invaliditetom živi. Međutim, u nekim slučajevima, da bi se postigli određeni ciljevi obuke, mogu se organizirati i posebni, vremenski ograničeni rehabilitacijski tečajevi u internatskim uvjetima, gdje je to moguće.

6. Osobe s invaliditetom i njihove obitelji treba podsticati da se zapošljavaju u rehabilitaciji, na primjer kao kvalificirani učitelji, instruktori i savjetnici.

7. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju iskoristiti stručno iskustvo osoba s invaliditetom kod formuliranja i vrijednovanja rehabilitacijskih programa.

Pravilo 4. Pomoćne službe

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju osigurati razvoj i pružanje pomoćnih usluga, uključujući i pomagala za osobe s invaliditetom, da bi im se pomoglo u povećavanju razine neovisnosti u svakidašnjem životu i da bi mogle stvarati svoja prava.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju osigurati nabavku pomagala i opreme, osobnu pomoć i usluge tumača, sukladno osobama sa invaliditetom, jer su to važne mjere za postizanje jednakih mogućnosti.

2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podupirati razvoj, proizvodnju, distribuciju i servisiranje pomagala i opreme kao i popularizaciju znanja o njima.

3. Da bi se ovo postiglo treba iskoristiti općenito dostupna tehnička znanja. U državama gdje postoji industrija visoke tehnologije treba je u potpunosti iskoristiti za povećanje standarda pomagala i opreme. Važno je stimulirati razvoj i proizvodnju jednostavnih i jeftinijih pomagala, služeći se gdje je moguće domaćim materijalima i lokalnim proizvodnim kapacitetima. Osobe s invaliditetom mogu biti uključene u proizvodnju ovih pomagala.

4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju prihvatiti da svim osobama s invaliditetom koje trebaju pomagala moraju biti na odgovarajući način dostupna, uključujući tu i finansijsku mogućnost. To može značiti da se oprema i pomagala trebaju davati besplatno, odnosno po cijeni koju osobe s invaliditetom ili njihove obitelji mogu platiti.

5. U rehabilitacijskim programima za pružanje pomagala i opreme nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko moraju uzeti posebne zahtjeve koji se postavljaju za pomagala koje se daju djevojčicama i dječacima s invaliditetom, obzirom na oblik, trajnost i prilagodljivost dječijem uzrastu.

6. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko moraju pomagati razvoj i pružanje individualnih programa asistencije te službi tumača, pogotovo za osobe s teškim ili višestrukim invaliditetom. Takvi programi podižu razinu sudjelovanja osoba s invaliditetom u svakidašnjem životu kod kuće, na poslu, u školi i u satima razonode.

7. Programi osobne asistencije trebaju biti koncipirani tako da osobe s invaliditetom koje se njima koriste imaju odlučujući utjecaj u pogledu načina kako će se ti programi pružati.

II - PODRUČJA OSTVARIVANJA JEDNAKOPRAVNOSTI

Pravilo 5. Pristupačnost

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju spoznati sveopću važnost pristupačnosti u procesu izjednačavanja mogućnosti u svim društvenim sferama. Za osobe s invaliditetom bilo koje vrste nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko moraju (a) uvoditi programe akcija koje će fizičku okolinu činiti pristupačnom i (b) poduzeti mjere osiguranja dostupnosti informacija i komunikacija.

(a) Dostupnost fizičke okoline

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju poduzeti mjere da se u fizičkoj okolini uklanjaju prepreke sudjelovanja svih. Te su mjere stvaranja standarda i smjernica kao i nastojanja oko uvođenja zakonskih propisa kojima je cilj osiguranje pristupačnosti u razna mjesta boravka, kao što su stanovi, zgrade, javna prijevozna sredstva i druga sredstva prijevoza, ulice i druga mjesta izvan kuće.
2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se trebaju pobrinuti da arhitekti, građevinski inženjeri i drugi koji se profesionalno bave projektiranjem i gradnjom fizičke okoline, dobijaju odgovarajuće informacije o nastojanjima u svezi s invaliditetom i mjerama za ostvarenje pristupačnosti.
3. Zahtjev pristupačnosti treba biti od samog početka procesa projektiranja uključen u projektiranje i izgradnju fizičke okoline.
4. Potrebno je konzultirati organizacije osoba s invaliditetom kod izrade standarda i normi za pristupačnost. Ove organizacije trebaju također biti uključene na lokalnoj razini od početnog planiranja dalje, kada se prave projekti javnih zgrada kako bi se na taj način osigurala maksimalna pristupačnost.

(b) Dostupnost informacija i komunikacija

5. Osobe s invaliditetom, a gdje je to moguće njihove obitelji i zastupnici, trebaju imati u svim fazama djelovanja pristup punim informacijama o dijagnozi, o pravima i raspoloživim uslugama i programima. Ove informacije trebaju biti pružene u oblicima koji su osobama s invaliditetom pristupačni.
6. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju razviti strategiju kojom će informacijske usluge i dokumentaciju učiniti pristupačnima različitim vrstama osoba s invaliditetom. Braille, zvučne snimke na vrpci, krupan tisak i druge odgovarajuće tehnologije treba raditi da bi se osigurala dostupnost pisanih informacija i dokumentacije osoba s oštećenjem vida. Slično, odgovarajuće tehnologije treba upotrijebiti da bi se osigurala dostupnost govornih informacija osobama oštećena sluha, kao i onima koji teže shvaćaju.
7. U obzir treba uzeti upotrebu znakovnih jezika u školovanju gluhe djece, te u njihovim obiteljima i zajednicama. Službe tumača znakovnog jezika trebaju se osigurati i zato da bi se olakšala komunikacija između gluhih osoba i ostalih građana.
8. Isto tako, uzeti u obzir i potrebe osoba s drugim komunikacijskim smatnjama.
9. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati medije, posebno televiziju, radio i tisak, da svoje usluge učine pristupačnim.
10. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se trebaju pobrinuti da novi, kompjuterizirani sistemi informiranja, koji se nude javnosti, budu ili od početka dostupni ili naknadno adaptirani da bi bili pristupačni osobama s invaliditetom.
11. Organizacije osoba s invaliditetom treba konzultovati kad se kreiraju mjere s ciljem da se informacijske usluge učine pristupačnim.

Pravilo 6. Odgoj i obrazovanje

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju priznati načelo jednakih mogućnosti obrazovanja i odgoja u osnovnim, srednjim, i višim školama djeci, mladeži i odraslim osobama s invaliditetom u integriranim uvjetima. Moraju se pobrinuti da školovanje osoba s invaliditetom bude integralnim dijelom općeg školskog sustava.

1. Opći prosvjetni organi odgovorni za školovanje osoba s invaliditetom trebaju biti integralnim dijelom nacionalnog prosvjetnog planiranja, izrade školskih programa i organizacije škola.
2. Školovanje u redovnim školama pretpostavlja postojanje tumača i drugih odgovarajućih pomoćnih službi. Potrebno je osigurati odgovarajuću pristupačnost i pomoćne službe kojima je cilj zadovoljiti potrebe osoba s različitim invaliditetima.
3. Roditeljske skupine i organizacije osoba s invaliditetom trebaju biti uključene u obrazovni proces na svim razinama.
4. Gdje je školovanje obvezno, ono mora biti osigurano djevojčicama i dječacima sa svim vrstama i stupnjevima invaliditeta, uključujući i one najteže.
5. Posebnu pozornost treba posvetiti zaštiti za ove skupine:
 - (a) Najmanja djeca s invaliditetom;
 - (b) Predškolska djeca s invaliditetom;
 - (c) Odrasli s invaliditetom, posebno žene.
6. Da bi se ono što škola pruža prilagodilo osobama s invaliditetom koje su uključene u radovite škole, nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju:
 - (a) Imati jasno izraženu politiku, koju trebaju razumjeti i prihvatiti kako škole tako i zajednica;
 - (b) Dopustiti fleksibilnost školskih programa, s dodavanjima i prigodbama;
 - (c) Osigurati kvalitetne materijale, permanentno obrazovanje učitelja i rad pomoćnih učitelja.
7. Integrirano školovanje i programe koji se temelje na djelovanju u općinskoj zajednici treba promatrati kao komplementarne pristupe za ostvarenje ekonomičnog školovanja i osposobljavanja osoba s invaliditetom. Nacionalni programi djelovanja u općinama trebaju podstaknuti općine da iskoriste i razviju svoje snage kako bi omogućile obrazovanje osoba s invaliditetom u lokalnoj zajednici.

8. U situacijama gdje opći školski sustav zasad nije u stanju na odgovarajući način zadovoljiti potrebe osoba s invaliditetom, može se uzeti u obzir specijalno školovanje. Cilj mu treba biti pripremanje učenika za školovanje u redovitom školskom sustavu. Kvalitet ovakvog školovanja treba održavati iste standarde i težnje kakve ima i redovita škola, te mora biti usko povezana sa njome. Kao minimalno, učenici s invaliditetom trebaju dobijati jednak dio sredstava za školovanje kao i učenici bez invaliditeta. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju postaviti kao cilj postupno integriranje djelatnosti specijalnih škola u redovito školstvo. Prihvaćeno je da se u nekim slučajevima specijalno školovanje može danas smatrati najpogodnijim oblikom školovanja za neke učenike s invaliditetom.

9. Zbog posebnih komunikacijskih potreba gluhih i gluhoslijepih osoba, za njihovo školovanje mogu biti odgovarajuće škole za takve osobe ili posebni razredi ili odjeljenja u redovitim školama. U početnoj fazi, posebice, treba naročitu pozornost posvetiti obuci koja je osjetljiva za njihovu kulturu, što će rezultirati u efikasnoj komunikaciji i maksimalnoj neovisnosti osoba koje su gluhe ili gluhoslijepe.

Pravilo 7. Upošljavanje

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju priznati načelo po kome osobe s invaliditetom moraju biti ovlaštene koristiti se svojim ljudskim pravima, naročito na polju upošljavanja. Kako u ruralnim tako i urbanim područjima moraju im biti pružene jednake mogućnosti za produktivno i korisno upošljavanje na tržištu rada.

1. Zakoni i propisi o upošljavanju ne smiju negativno diskriminirati osobe s invaliditetom i ne smiju postavljati prepreke njihovu upošljavanju.

2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju aktivno podupirati integraciju osoba s invaliditetom u otvorena upošljavanja. Ova aktivna podrška može se sprovesti nizom mjera, kao što su profesionalno osposobljavanje, stimulativne kvotne sheme, rezervirana i posebno određena uposlenja, zajmovi i pomoć za malu privredu, isključivo ugovaranje ili pravo prioriteta u proizvodnji, porezne olakšice, ugovorene olakšice ili druga tehnička ili finansijska pomoć poduzećima koja upošljavaju osobe s invaliditetom. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju također, stimulirati poslodavce da učine razumne prilagodbe za osobe s invaliditetom.

3. Programi državnih akcija trebaju uključivati;

(a) Mjere za projektiranje i prilagodbu radnih mjesta i radnih prostorija kako bi bile pristupačne osobama s različitim invaliditetima;

(b) Potporu uporabe novih tehnologija i razvijanju proizvodnje pomagala, oruđa i opreme, kao i mjere za olakšanje pristupa takvim spravama i opremi osobama s invaliditetom kako bi mogle dobiti i zadržati posao;

(c) Organiziranje odgovarajuće obuke i upošljavanje kao i daljnja podrška, npr. osobnom asistencijom ili uslugama tumača.

4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju pokrenuti i podupirati kampanje za podizanje razine svijesti javnosti sa svrhom da se nadvladaju negativni stavovi i predrasude u pogledu djelatnika s invaliditetom.

5. U svom svojstvu poslodavca nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju stvoriti povoljne uvjete za upošljavanje osoba s invaliditetom u javnom sektoru.

6. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko, djelatničke organizacije i poslodavci trebaju surađivati da bi se osigurala politika jednakih primanja i napredovanja, plaća, mjera za poboljšanje radnih uvjeta radi izbjegavanja povreda i oštećenja, kao i da bi se osigurala mjere za rehabilitaciju uposlenih koji su pretrpjeli povredu na poslu.

7. Za osobe s invaliditetom cilj uvijek treba biti dobijanje uposlenja u otvorenom tržišnom društvu. Za osobe s invaliditetom čije potrebe se ne mogu zadovoljiti u otvorenim upošljavanju, alternativa mogu biti male jedinice zaštićenog ili potpomognutog upošljavanja. Važno je da se kvaliteta ovakvih programa ocjenjuje po tome koliko su značajni i zadovoljavajući po pružanju mogućnosti osobama s invaliditetom da dobiju uposlenje na tržištu rada.

8. Treba poduzeti mjere da se osobe s invaliditetom uključe u programe osposobljavanja i zapošljavanja u privatnom i neoficijelnom sektoru.

9. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko, djelatničke organizacije i poslodavci trebaju surađivati s organizacijama osoba s invaliditetom u pogledu svih mjera kojima je cilj stvaranje mogućnosti osposobljavanja i upošljavanja, uključujući fleksibilno radno vrijeme, posao sa skraćenim radnim vremenom, podjela posla s drugima, samozapošljavanje i staranje o osobi s invaliditetom.

Pravilo 8. Uzdržavanje od prihoda i socijalna sigurnost

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko su odgovorne za socijalnu sigurnost i uzdržavanje od prihoda za osobe s invaliditetom.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se trebaju pobrinuti za odgovarajuću podršku osobama s invaliditetom koje su, zbog invaliditeta ili sa njim povezanih faktora, povremeno izgubile prihode ili su im smanjeni, ili pak im je uskraćena mogućnost upošljavanja. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i

Distrikta Brčko moraju paziti da se kod davanja podrške vodi računa o troškovima kojima su često izložene osobe s invaliditetom i njihove obitelji usljed invaliditeta.

2. U zemljama gdje postoje ili se stvaraju sustavi socijalne sigurnosti, socijalnog osiguranja ili drugih oblika socijalne zaštite za opće građanstvo, nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se moraju pobrinuti da takvi sustavi ne isključe ili ne diskriminiraju osobe s invaliditetom.

3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju također, osigurati pribavljanje potpore i socijalne zaštite pojedincima koji se brinu o osobi s invaliditetom.

4. Sustavi socijalne sigurnosti trebaju sadržavati podsticanje za obnavljanje sposobnosti privređivanja osoba s invaliditetom. Ti sustavi trebaju stvoriti ili pomoći organiziranje, razvoj i financiranje profesionalnog osposobljavanja. Također, trebaju pomoći službama upošljavanja.

5. Programi socijalne sigurnosti trebaju također, pružiti potporu osobama s invaliditetom da traže uposlenje kako bi stvorile ili obnovile svoju sposobnost privređivanja.

6. Potpora za povećanje prihoda treba trajati sve dotle dok postoje invalidizirajući uvjeti i to na način da ne destimuliraju osobe s invaliditetom od traženja uposlenja. Potpora treba biti smanjena ili prekinuta kada osobe s invaliditetom postignu odgovarajući i siguran приход.

7. U zemljama gdje se socijalna sigurnost u velikoj mjeri ostvaruje u privatnom sektoru treba podstaknuti lokalne zajednice, dobrotvorne organizacije i obitelji da razviju mjere samopomoći i stvore pobude za upošljavanje ili djelatnosti vezane za zapošljavanje osoba s invaliditetom.

Pravilo 9. Obiteljski život i osobni integritet

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati puno sudjelovanje osoba s invaliditetom u obiteljskom životu. Trebaju promicati njihovo pravo na osobni integritet i paziti da zakoni ne deskriminiraju osobe s invaliditetom u pogledu spolnih veza, braka i roditeljstva.

1. Osobama s invaliditetom treba omogućiti da žive sa svojim obiteljima. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju dati podsticaj da se u obiteljsko savjetovanje uključe odgovarajući sadržaji koji se odnose na invaliditet i njegov utjecaj na obiteljski život. Obiteljima koje imaju člana s invaliditetom trebaju biti pružene mogućnosti prekida u radu i korištenja usluga tuđe pomoći. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko moraju ukloniti sve nepotrebne prepreke osobama koje žele biti skrbnici ili posvojiti dijete ili odraslu osobu s invaliditetom.

2. Osobama s invaliditetom ne smije se uskratiti mogućnost doživljavanja spolnosti da uspostave spolne odnose i roditeljstvo. Uzimajući u obzir da bi osobe s invaliditetom mogle imati poteškoća kod stupanja u brak i zasnivanja obitelji, nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podupirati stvaranje mogućnosti odgovarajućeg savjetovanja. Osobama s invaliditetom moraju biti jednako kao i ostalim građanima dostupne metode planiranja obitelji kao i informacije o spolnom funkcioniranju njihovih organa, pružene na njima pristupačan način.

3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju promicati mjere za mijenjanje negativnih gledanja na brak, spolnost i roditeljstvo osoba s invaliditetom, posebice djevojaka i žena, koja još uvijek prevladavaju u društvu. Treba podsticati medije da odigraju važnu ulogu u uklanjanju ovakvih negativnih stavova.

4. Osobe s invaliditetom i njihove obitelji trebaju dobijati pune informacije o mjerama opreza pred spolnim i drugim oblicima zlouporaba. Osobe s invaliditetom posebice su podložne zlouporabi u obitelji, užoj zajednici ili ustanovama pa trebaju biti upućene kako zlouporabu izbjeći i kako je prepoznati kad se dogodi pa treba takav čin prijaviti.

Pravilo 10. Kultura

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se trebaju pobrinuti da osobe budu integrirane i da mogu sudjelovati u kulturnim djelatnostima na jednakoj osnovi.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju osigurati da osobe s invaliditetom imaju prilike iskoristiti svoje kreativne, umjetničke i intelektualne potencijale, ne samo za svoje vlastito dobro već i za obogaćivanje zajednice u kojoj žive, bila ona seoska ili gradska. Primjeri takvih aktivnosti su ples, glazba, književnost, kazalište, likovne umjetnosti, slikanje i kiparstvo.

U zemljama u razvoju posebice treba staviti naglasak na tradicionalne i suvremene umjetničke forme, kao što su lutkarstvo, recitacija i pričanje priča.

2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju promicati za osobe s invaliditetom pristupačnost i mogućnost korištenja prostora za kulturne priredbe i usluge, kao što su kazališta, muzeji, kina i knjižnice.

3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju dati podsticaj za stvaranje i uporabu specijalnih tehničkih uvjeta da bi književnost, filmovi i kazalište postali pristupačni osobama s invaliditetom.

Pravilo 11. Rekreacija i sport

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko će poduzeti mjere da osobe s invaliditetom imaju jednake mogućnosti za rekreaciju i sport.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju uvesti mjere kako bi mjesta za rekreaciju i šport, hoteli, plaže, športska igrališta, gimnastičke dvorane itd. bila pristupačna osobama s invaliditetom. Takve mjere trebaju obuhvatiti pomoć osoblju u rekreacijskim i sportskim programima, uključujući projekte za razvoj metoda pristupačnosti i participacije, te programa informiranja i osposobljavanja.
2. Turistički organi, putničke agencije, hoteli, dobrovoljne organizacije i drugi koji se bave rekreacijskim djelatnostima ili putovanjima trebaju svoje usluge pružiti svakome, vodeći računa o posebnim potrebama osoba s invaliditetom. Potrebno je organizirati odgovarajuću obuku da bi se ovaj proces potpomogao.
3. Športske organizacije treba podsticati da razvijaju mogućnosti za sudjelovanje osoba s invaliditetom u športskim aktivnostima. U nekim slučajevima same mjere za pristupačnost mogu biti dovoljne da se pruži mogućnost sudjelovanja. U drugim slučajevima bit će potrebne specijalne igre i specijalni aranžmani. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju poduprijeti sudjelovanje osoba s invaliditetom u nacionalnim i internacionalnim športskim priredbama.
4. Osobama s invaliditetom koje sudjeluju u športskim aktivnostima treba omogućiti obuku i trening iste kvalitete kao ostalim učesnicima.
5. Organizatori športa i rekreacije trebaju konzultovati organizacije osoba s invaliditetom kad planiraju pružanje svojih usluga osobama s invaliditetom.

Pravilo 12. Religija

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati mjere za jednako sudjelovanje osoba s invaliditetom u vjerskom životu zajednica u kojima žive.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati, u dogovoru s vjerskim vlastima, mjere za uklanjanje diskriminacije pa učiniti vjerske aktivnosti dostupne osobama s invaliditetom.
2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podupirati pružanje informacija o pitanjima invalidnosti vjerskim ustanovama i organizacijama. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko također, trebaju podsticati vjerske vlasti da informiranjem o invalidskoj politici uključe u programe obrazovanja za vjerske profesije kao i u programe vjeronauke.
3. Također, trebaju olakšati dostupnost vjerske literature osobama s oštećenjima čula.
4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko i/ili vjerske organizacije trebaju se savjetovati s organizacijama osoba s invaliditetom kod uvođenja mjera za jednako sudjelovanje u vjerskim aktivnostima.

III - MJERE ZA PRIMJENU

Pravilo 13. Informiranje i istraživanje

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko poduzimaju konačnu odgovornost za skupljanje i širenje informacija o životnim uvjetima osoba s invaliditetom te za potpješivanje sveobuhvatnog istraživanja o svim aspektima, uključujući tu i zapreke koje utječu na život osoba s invaliditetom.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju u redovitim razmacima, skupiti statističke i druge podatke, specificirano po spolu, o životnim uvjetima osoba s invaliditetom. Takvo skupljanje podataka može se sprovoditi u svezi s općim propisima građanstva i kod izrade pregleda o kućanstvima pa se može obaviti, među ostalim, u uskoj vezi sa sveučilištima, istraživačkim ustanovama i organizacijama osoba s invaliditetom. Kod skupljanja podataka treba uključiti pitanja o programima i službama te o njihovu korištenju.
2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju razmotriti mogućnost osnivanja banke podataka o invalidnosti, koja bi uključivala statistike o dostupnim službama i programima, kao i o različitim skupinama osoba s invaliditetom. Treba pri tom imati na umu potrebu zaštite privatnosti i osobnog integriteta pojedinaca.
3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju pokrenuti i podupirati programe istraživanja o socijalnim i ekonomskim problemima te pitanjima participacije što utječe na život osoba s invaliditetom i njihovih obitelji. Takva istraživanja trebaju obuhvatiti proučavanja o uzrocima, tipovima i učestalosti invaliditeta te ispitivanja dostupnosti i efikasnosti postojećih programa kao i potrebe razvoja i evaluacije službi i mjera podrške.
4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju razviti i usvojiti terminologiju i mjerila za sprovođenje državnih propisa u suradnji s organizacijama osoba s invaliditetom.
5. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju olakšati sudjelovanje osoba s invaliditetom u skupljanju podataka i istraživanju. U sprovedbi ovih istraživanja nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju naročito promicati sudjelovanje kvalificiranih osoba s invaliditetom.
6. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podupirati razmjenu istraživačkih nalaza i iskustava.
7. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju poduzimati mjere za širenje informacija i znanja o invalidnosti na svim političkim i upravnim razinama u okviru državnih, regionalnih i lokalnih sfera.

Pravilo 14. Kreiranje politike i planiranje

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko će se pobrinuti da aspekti invaliditeta budu uključeni u svako relevantno kreiranje politike i državno planiranje.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju pokrenuti i planirati odgovarajuću politiku za osobe s invaliditetom na državnoj razini te stimulirati i podupirati djelovanje na regionalnoj i lokalnoj razini.

2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju uključiti organizacije osoba s invaliditetom u svako donošenje odluka koje je povezano sa planovima i programima što se odnose na osobe s invaliditetom, ili koje utječu na njihov ekonomski ili socijalni položaj.

3. Potrebe ili problemi osoba s invaliditetom trebaju biti uklopljeni u opće razvojne planove, a ne tretirani posebno.

4. Konačna odgovornost nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko za položaj osobe s invaliditetom ne skida odgovornost s drugih. Svatko kome su u društvenoj zajednici povjerene službe i aktivnosti ili obveza davanja informacija treba biti podstaknut da prihvati svoju odgovornost kako bi takvi programi postali dostupni osobama s invaliditetom.

5. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju olakšati lokalnim zajednicama razvijanje programa i mjera za osobe s invaliditetom. Jedan način kako se to može učiniti mogao bi biti izrada priručnika ili upitnika te pružanje podučavajućih programa za lokalno osoblje.

Pravilo 15. Zakonodavstvo

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko su odgovorne za kreiranje zakonskih temelja za mjere kojima se ostvaraju ciljevi pune participacije i jednakopravnosti osoba s invaliditetom.

1. Zakoni u Bosni i Hercegovini koji sadržavaju prava i obveze građana trebaju sadržavati prava i obveze osoba s invaliditetom. Obveza je nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko da omogući osobama s invaliditetom uživanje njihovih prava, uključujući ljudska, građanska i politička prava na jednakoj osnovi kao i ostalim građanima. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se moraju pobrinuti da organizacije osoba s invaliditetom budu uključene u stvaranje nacionalnog zakonodavstva koje se odnosi na prava osoba s invaliditetom, kao i u kontinuirano ocjenjivanje tog zakonodavstva.

2. Zakonodavne akcije su nekada potrebite za uklanjanje stanja što mogu štetno utjecati na život osoba s invaliditetom, uključujući ovdje njihovo uznemiravanje i viktimizaciju. Sve diskriminacijske odredbe na štetu osoba s invaliditetom moraju biti uklonjene. Državnom zakonodavstvu treba osigurati odgovarajuće sankcije u slučaju povreda načela nediskriminiranja.

3. Zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini koje se odnosi na osobe s invaliditetom može postojati u dva različita oblika. Prava i obveze mogu biti uključene u opće zakonodavstvo ili sadržane u specijalnom zakonodavstvu. Specijalno zakonodavstvo za osobe s invaliditetom može biti konstituirano na različite načine:

(a) Stvaranjem posebnog zakonodavstva koje se bavi isključivo pitanjima invaliditeta;

(b) Uključivanjem pitanja invaliditeta unutar zakonodavstva o posebnim pitanjima;

(c) Posebnim spominjanjem osoba s invaliditetom u tekstovima koji služe za interpretiranje postojećeg zakonodavstva.

Kombinacija ovih različitih pristupa mogla bi biti poželjna. Mogu se uzeti u obzir i afirmativne odredbe za akciju.

4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko mogu odlučiti i o uspostavljanju formalnih zakonskih mehanizama za zaštitu interesa osoba s invaliditetom.

Pravilo 16. Ekonomska politika

Na državama je odgovornost za financiranje državnih programa i mjera kojima se stvaraju jednaki uvjeti za osobe s invaliditetom.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju uključiti izdatke koji se odnose na pitanja invalidnosti u redovite proračune svih državnih, regionalnih i lokalnih vladinih organizacija.

2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko, nevladine organizacije i drugi zainteresirani organi trebaju zajednički djelovati u izboru najefikasnijih puteva za podupiranje projekta i mjera važnih za osobe s invaliditetom.

3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju razmotriti uporabu ekonomskih mjera (zajmova, poreznih izuzeća, posebice izdvojenih sredstava donacije, specijanih fondova itd.) radi stimulacije i podupiranja jednakopravnog sudjelovanja osoba s invaliditetom u društvu.

4. U mnogim državama moglo bi biti preporučljivo utemeljenje fonda za razvoj na polju invalidnosti, iz kojeg bi se mogli podupirati razni pilot-projekti i programi samopomoći koji se spontano pojave.

Pravilo 17. Koordinacija djelovanja

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko su odgovorne za osnivanje i jačanje državnih koordinacijskih odbora, ili sličnih organa koja služe kao državno središte za pitanje invalidnosti.

1. Državni odbori za koordinaciju ili slični organi trebaju biti permanentni i utemeljeni na zakonskim kao i na odgovarajućim administrativnim propisima.

2. Kombinacijom zastupnika privatnih i javnih organizacija nude se najveći izgledi za stvaranje međusektorskog i multidiscipliniranog sastava. Zastupnici mogu biti uzeti iz nadležnih ministarstava, organizacija osoba s invaliditetom i nevladinih organizacija.

3. Organizacije osoba s invaliditetom trebaju imati znatan utjecaj u državnim koordinacijskim odborima kako bi se osigurala valjana informacija o njihovim problemima.

4. Državni koordinacijski odbori trebaju imati dovoljnu autonomiju i sredstva za obnavljanje svojih djelatnosti u svezi s njihovim ovlaštenjima u donošenju odluka. Oni bi trebali podnositi svoja izvješća na najvišoj vladinoj razini.

Pravilo 18. Organizacije osoba s invaliditetom

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju priznati pravo organizacijama osoba s invaliditetom da zastupaju osobe s invaliditetom na nacionalnoj kao i na regionalnoj i lokalnoj razini. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko također, trebaju priznati organizacijama osoba s invaliditetom savjetodavnu ulogu pri donošenju odluka o pitanjima invalidnosti.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju ekonomski i na druge načine podupirati osnivanje i jačanje organizacija osoba s invaliditetom, članova njihovih obitelji i/ili zastupnika. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju priznati ovim organizacijama njihovu ulogu u razvoju invalidske politike.

2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju uspostaviti permanentnu komunikaciju s organizacijama osoba s invaliditetom te osigurati njihovo sudjelovanje u kreiranju vladine politike.

3. Uloga organizacija osoba s invaliditetom može biti u tome da identificiraju potrebe i prioritete, da sudjeluju u planiranju, primjeni i evaluaciji službi i mjera koje se tiču života osoba s invaliditetom, te da doprinose razvijanju svijesti u javnosti i zagovaraju promjene.

4. Kao instrument samopomoći, organizacije osoba s invaliditetom pronalaze i promiču među članstvom mogućnosti za razvijanje sposobnosti na različitim poljima kao i međusobno pomaganje i razmjenu informacija.

5. Organizacije osoba s invaliditetom mogu obavljati svoju savjetodavnu ulogu na mnogo različitih načina npr. tako da imaju stalne predstavnike u odborima ustanova koje vlade financiraju, zatim sudjelovanje u javnim povjerenstvima i pruženjem stručnog znanja o različitim projektima.

6. Savjetodavna uloga organizacija osoba s invaliditetom treba biti permanentna kako bi se razvila i produbila razmjena mišljenja i međusobnog informiranja nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko i organizacije.

7. Organizacije trebaju biti trajno predstavljene u nacionalnim koordinacijskim odborima i sličnim tijelima.

8. Ulogu lokalnih organizacija osoba s invaliditetom treba razvijati i jačati kako bi se omogućio njihov utjecaj na općinskom nivou.

Pravilo 19. Edukacija osoblja

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko su odgovorne za to da se osigura adekvatna edukacija na svim razinama za osoblje koje je uključeno u planiranje i ostvarenje programa i službi što se odnose na osobe s invaliditetom.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se trebaju pobrinuti da svi organi koji pružaju usluge u polju invaliditeta pruže odgovarajuću edukaciju svom osoblju.

2. U edukaciji stručnjaka na polju invalidnosti kao i pružanja informacija o invalidnosti u općim obrazovnim programima, treba se adekvatno održavati princip punog sudjelovanja i jednakopravnosti.

3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju izraditi programe stručne edukacije u dogovoru s organizacijama osoba s invaliditetom, a osobe s invaliditetom trebaju biti uključene kao nastavnici, instruktori i savjetodavci u programima edukacije osoblja.

4. Edukacija stručnih radnika u općinama od strateške je važnosti, posebice u zemljama u razvoju. U tome moraju sudjelovati osobe s invaliditetom i treba uključiti razvijanje odgovarajućih vrijednosti, kompetencije i tehnologije, kao i znanja koja mogu pružiti osobe s invaliditetom, njihovi roditelji, obitelj i članovi lokalne zajednice.

Pravilo 20. Nadzor i ocjenjivanje o invalidnosti na razini Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko, u svezi s primjenom Pravila

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko su odgovorne za kontinuiranu kontrolu i ocjenjivanje primjene državnih programa i službi koje se odnose na izjednačavanje mogućnosti.

1. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju periodički i cjelokupno ocjenjivati državne programe koji se odnose na invalidnost pa davati izvješća kako o temeljima tako i o rezultatima takvih ocjena.

2. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju izraditi i usvojiti terminologiju i kriterije za evaluaciju programa i službi koje se odnose na invalidska pitanja.

3. Ovi kriteriji i terminologija trebaju biti napravljeni u uskoj suradnji s organizacijama osoba s invaliditetom i to počevši od najranije faze konceptiranja i planiranja.

4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, trebaju sudjelovati u međunarodnoj suradnji kako bi se stvorili zajednički standardi za nacionalno vrednovanje na polju invalidnosti. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju također podsticati na sudjelovanje državne koordinacijske odbore.

5. Vrednovanje različitih programa na polju invalidnosti treba biti ugrađeno u fazi planiranja, tako da se može ocijeniti cjelokupna efikasnost ostvarivanja njihovih ciljeva.

Pravilo 21. Tehnička i ekonomska suradnja

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, obvezne su surađivati i poduzimati mjere za poboljšanje životnih uvjeta osoba s invaliditetom u zemljama u razvoju.

1. Mjere za postizanje izjednačenih mogućnosti za osobe s invaliditetom, uključujući ovdje i izbjeglice s invaliditetom, trebaju biti dio općih razvojnih programa.

2. Ovakve mjere trebaju biti uključene u sve oblike tehničke i ekonomske suradnje, bilateralne i multilateralne, vladine i nevladine. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, moraju iznositi probleme invalidnosti u raspravama u suradnji s drugim državama.

3. Kad se planiraju i razmatraju programi tehničke i ekonomske suradnje, posebnu pozornost treba posvetiti učinku ovakvih programa na položaj osoba s invaliditetom. Od najveće je važnosti da osobe s invaliditetom i njihove organizacije budu konzultirane u svezi sa svakim razvojnim projektom koji se na njih odnosi. One moraju biti direktno uključene u razvoj, primjenu i ocjenjivanje takvih projekata.

4. Među prioritarnim područjima tehničke i ekonomske suradnje trebaju biti:

- Razvoj ljudskih snaga razvijanjem vještina, sposobnosti i potencijala osoba s invaliditetom te pokretanje djelatnosti koje vode ka zapošljavanju osoba s invaliditetom i onih koji za njih rade.
- Razvoj i propagiranje odgovarajućih tehnologija i stručnih znanja u pitanjima invalidnosti.

5. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko se također podstiču na podupiranje osnivanja i jačanja organizacija osoba s invaliditetom.

6. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju poduzeti mjere za bolje upoznavanje problema invaliditeta u krugu osoblja koje djeluje na svim razinama sprovođenja programa tehničke i ekonomske suradnje.

Pravilo 22. Međunarodna suradnja

Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, će aktivno sudjelovati u međunarodnoj suradnji u svezi s politikom izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom.

1. U okviru Ujedinjenih naroda, specijalnih ustanova i drugih zainteresiranih međuvladinih organizacija, nadležne vlasti Bosne i Hercegovine trebaju sudjelovati u razvoju invalidske politike.

2. Kadgod je to moguće nadležne vlasti Bosne i Hercegovine trebaju unijeti pitanja invalidnosti u opća pregovaranja o standardima, razmjeni informacija, razvojnim programima itd.

3. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati i podupirati razmjenu znanja i iskustava između:

- Nevladinih organizacija koje se bave problemima invalidnosti;
- Istraživačkih ustanova i individualnih istraživača koji se bave problemima invalidnosti;
- Predstavnika stručnih programa i stručnih grupa na polju invalidnosti;
- Organizacija osoba s invaliditetom;
- Odbora za koordinaciju.

4. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, se moraju pobrinuti da Ujedinjeni narodi i specijalizirane ustanove kao i međuvladini i međuparlamentarni organi, na globalnoj razini i na razini regija uključe u svoj rad svjetske regionalne organizacije osoba s invaliditetom.

IV - MEHANIZAM ZA NADZOR

1. Svrha mehanizama za nadzor jeste, pospješivanje efikasne primjene Pravila. On će državama pomoći da ustanove stupanj primjene Pravila i mjerit će napredak. Nadzorom treba otkrivati smetnje i predlagati određene mjere koje će doprinijeti uspješnoj primjeni Pravila. Mehanizam nadzora vodit će računa o ekonomskim, socijalnim i kulturnim karakteristikama pojedinih država. Važan element treba biti osiguranje savjetodavne službe te razmjena iskustava i informacija između država.

2. Nadzor nad primjenom pravila obavljat će se u okviru sastanaka Povjerenstva za socijalni razvoj. Bude li potrebno, bit će postavljen na rok od tri godine, Specijalni izvjestitelj s relevantnim i opsežnim iskustvom u problemima invalidnosti međunarodnih organizacija, financiran izvanproračunskim sredstvima, da bi nadzirao primjenu Pravila.

3. Međunarodne organizacije osoba s invaliditetom koje imaju savjetodavan status u Ekonomskom i socijalnom vijeću te organizacije što zastupaju osobe s invaliditetom koje još nisu organizirale svoje organizacije, trebaju biti pozvane da međusobnim dogovorom stvore panel eksperata, u kojem će organizacije osoba s invaliditetom imati većinu, uzimajući u obzir razne vrste invaliditeta i potrebnu ravnomjernu geografsku zastupljenost, da bi Specijalni izvjestitelj, a kada je potrebno i Sekretarijat s tom skupinom stručnjaka konzultovali.

4. Panel eksperata bit će podstaknut od strane Specijalnog izvjestitelja da ispituje, da savjetuje i pribavlja povratnu informaciju i sugestije o promicanju, primjeni i nadzoru nad Pravilima.
5. Specijalni izvjestitelj poslat će seriju pitanja državama, tijelima u okviru sastava Ujedinjenih naroda te među vladinim i nevladinim organizacijama, uključujući organizacije osoba s invaliditetom. Ova serija pitanja treba se baviti problematikom planova za primjenu Pravila u državama. Pitanja trebaju biti selektivne prirode i pokrivati brojna specifična pravila za temeljito vrednovanje. Kod pripremanja ovih pitanja Specijalni izvjestitelj treba se savjetovati s panelom eksperata i Sekretarijatom.
6. Specijalni izvjestitelj nastojat će uspostaviti neposredan dijalog ne samo s državama već i s nevladinim organizacijama, tražeći njihova gledišta i komentare o bilo kojoj informaciji koju namjerava uključiti u izvješća. Specijalni izvjestitelj pobrinut će se za savjetodavne usluge o primjeni i nadzoru nad Pravilima te za pomoć pri pripremanju odgovora na seriju pitanja.
7. Odjel za koordiniranje politike i pomoć razvoja pri Sekretarijatu, kao središnje mjesto Ujedinjenih naroda za probleme invalidnosti, kao i Program za razvoj Ujedinjenih naroda te druga organi i mehanizmi u sastavu Ujedinjenih naroda, kao što su regionalne komisije i specijalizirane ustanove te zajednički sastanci ustanova, saradivat će sa Specijalnim izvjestiteljem u primjeni i nadzoru nad Pravilima na nacionalnoj razini.
8. Specijalni izvjestitelj će uz pomoć Sekretarijata pripremiti izvješća za podnošenje Povjerenstvu za socijalni razvoj na njezinom trideset i četvrtom i trideset i petom zasjedanju. Kod pripremanja ovih izvješća, izvjestitelj treba konzultovati panel stručnjaka.
9. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju podsticati državne koordinacijske odbore ili slične organe da sudjeluju na primjeni Pravila i nadzoru. Kao središnja mjesta za pitanja invalidnosti na nacionalnoj razini, ovi odbori trebaju biti podstaknuti da stvore procedure za koordiniranje nadzora primjene Pravila. Organizacije osoba s invaliditetom treba ohrabriti da se aktivno zauzimaju u procesu nadzora na svim razinama.
10. Ako se osiguraju sredstva izvan proračuna, treba otvoriti jedno ili više mjesta za međuregionalne savjetodavce o Pravilima kako bi pružali izravne usluge državama, uključujući:
 - Organiziranje državnih i regionalnih seminara o sadržaju Pravila;
 - Izradu smjernica za pomoć u strategiji primjene Pravila;
 - Širenje informacija o najuspješnijim načinima primjene Pravila.
11. Na svom trideset i četvrtom sastanku Povjerenstvo za socijalni razvoj treba osnovati radnu grupu s neodređenim brojem članova da bi ispitala izvješće Specijalnog izvjestitelja i dala preporuke kako usavršiti primjenu Pravila. Kod razmatranja izvješća Specijalnog izvjestitelja Povjerenstvo će preko svoje radne grupe konzultovati međunarodne organizacije osoba s invaliditetom i specijalne ustanove, u skladu s pravilima 71. i 76. Pravidnika o postupku Ekonomskog i socijalnog vijeća.
12. Na svom sastanku koji slijedi završetku mandata Specijalnog izvjestitelja, Povjerenstvo treba razmotriti mogućnosti bilo obnove mandata ili imenovanja novog Specijalnog izvjestitelja bilo stvaranja novog mehanizma za nadzor, pa dati odgovarajuće preporuke Ekonomskom i socijalnom vijeću.
13. Nadležne vlasti Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko trebaju stimulirati da daju svoje doprinose Fondu Ujedinjenih naroda za pitanje invalidnosti, kako bi se unapređivala primjena Pravila.